

ÁNGEL OSSORIO GALLARDO (1873-1946),
ADVOCAT I INTEL·LECTUAL CATÒLIC,
AMBAIXADOR I MINISTRE DE LA REPÚBLICA
A L'EXILI: DEFENSA DE LES INSTITUCIONS,
EL DRET I ELS VALORS DE CATALUNYA (1910-1946)

Manuel J. Peláez
Miriam Seghiri
Universitat de Màlaga

Des del punt de vista intel·lectual, la Segona República Espanyola oferí quatre personatges polítics d'un nivell intel·lectual molt alt que resplendiren entre els homes del seu temps, a més de veure's implicats en el mateix procés de defensar les institucions i els valors republicans. Aquestes línies han estat escrites per a retre homenatge a Josep Maria Mas Solench (1925-2005), honest home de bon consell, de qualitat, amb dignitat, que feia l'honor als seus compromisos... *Veræ amicitiae sempiternae sunt!*¹ Nosaltres ens centrarem en un d'aquests homes, Àngel Ossorio Gallardo (1873-1946),² conegut com el *papa de la juridicitat*. Un

1. Josep Maria Mas Solench és un dels més remarcables historiadors del dret gràcies al fet que va narrar la Catalunya del segle XX. Va ser igualment un advocat notable i disposem d'un nombre considerable de publicacions seves d'història del dret català, tant de dret públic com de dret privat. La seva mort ha deixat un buit difícil d'omplir en la historiografia jurídica de Catalunya. Vegeu les seves obres: *El Tribunal de Cassació de Catalunya*, Barcelona, 1987; *Mil anys de dret a Catalunya*, Barcelona, 1989; *El síndic de greuges de Catalunya*, Barcelona, 1995; *Ferran Valls i Taberner, jurista, historiador i polític*, Barcelona, 2002; *Història i dret a Catalunya*, Lleida, 2003; *Ferran Valls Taberner: Una vida entre la història i la política*, Barcelona, 2004. Si voleu aprofundir més, vegeu Josep SERRANO DAURA, «Josep Maria Mas Solench (1925-2005)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles, portugueses y latinoamericanos (hispánicos, brasileños, quebequenses y restantes francófonos)*, Saragossa i Barcelona, 2006, vol. II, tom 1 (M-Va), p. 96-98, núm. 573. Sobre sant Ramon de Penyafort, vegeu Josep Maria MAS SOLENCH, *Ramon de Penyafort*, Barcelona, 2000; Josep Maria MAS SOLENCH, *Ramon de Penyafort i el Consell de Cent*, Barcelona, 2002, i Josep Maria MAS SOLENCH, «Sant Ramon de Penyafort [Raymundus de Pennaforte] (c. 1185-1275)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, p. 276-281, núm. 762.

2. Patricia ZAMBRANA ofereix molta informació sobre Ossorio a «El epistolario (1929-1936) de Ángel Ossorio y Gallardo con los ministros, jefes de gobierno y presidentes de la Segunda República», *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (1996) [1997], p. 5533-5565; Patricia ZAMBRANA, *El epistolario jurídico y político-andaluz de Ángel Ossorio y Gallardo (1927-1935)*, Barcelona, 1997, i Patricia ZAMBRANA, «Ángel Ossorio Gallardo (1873-1946)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, p. 240-244, núm. 720.

altre d'aquests homes fou Manuel Azaña Díaz (1880-1940), jurista format a El Escorial, on els pares agustins disposaven d'un col·legi universitari en el qual es podia estudiar la carrera de dret, si bé els estudiants s'havien de presentar a l'examen de la Universitat de Madrid. Azaña va obtenir la llicenciatura a la Universitat de Saragossa l'any 1898. En l'aleshores anomenada *Universitat Central* va esdevenir doctor en Dret amb una tesi d'un contingut generalista titulada «La responsabilidad de las multitudes». Durant la Segona República va ser ministre de la Guerra, president del Consell quatre vegades i president de la República del 10 de maig de 1936 al 27 de febrer de 1939, data en què va presentar la seva dimissió des de Collonges-sous-Salève. Azaña és un arquetipus d'intel·lectual que va deixar alguns escrits importants, entre els quals el millor testimoni és el de les seves *Memorias* en diversos volums, que constitueixen un document molt important per les avaluacions i crítiques que ell feia de tots els representants polítics del seu temps, encara que despietat en excés, fins i tot d'aquells que van passar pels tres partits polítics en els quals ell va militar, i dos dels quals ell mateix va contribuir a fundar: el Partit Reformista, Acció Republicana i Esquerra Republicana. Aquesta darrera formació política avui encara subsisteix (Esquerra Republicana).

El segon personatge important en aquella època va ser Fernando de los Ríos Urruti (1879-1949),³ doctor en Dret per la Universitat Central amb la tesi «La filosofía política de Platón», considerada a través de la filosofia francesa i alemanya del segle XIX i prenent com a punt de partida Alfred Fouillée (1838-1912), Walter Horatio Pater (1839-1894), Numa Denis Fustel de Coulanges (1830-1889), Karl Vorländer (1860-1928), Johann Friedrich Herbart (1776-1841) i Edwin Hatch (1835-1889). De los Ríos va ser professor agregat de dret polític a la Universitat de Granada des del 1914 fins al 1929, i el 1930 va reprendre la tasca de professor agregat de doctorat dels estudis superiors de ciència política i dret polític a la Universitat de Madrid. El 1936 va ser, durant molt poc temps, president de la Universitat de Madrid, ja que va ser nomenat ambaixador de la República als Estats Units.

3. Vegeu el millor enfocament sobre el pensament de l'autor a Virgilio ZAPATERO, *Fernando de los Ríos: los problemas del socialismo democrático*, Madrid, 1974, i Virgilio ZAPATERO, *Fernando de los Ríos: Biografía intelectual*, València, 1999. Vegeu també Manuel J. PELÁEZ, Concepción SERRANO i María Encarnación GÓMEZ ROJO, *Epistolario selectivo de Fernando de los Ríos Urruti*, Barcelona, 1993, 1995 i 1997, vol. I, II i III. Sobre el personatge, ens permetem de tornar a Virgilio ZAPATERO, «¿Anacronía o verdad prematura?», *Sistema*, núm. 152-153 (1999), p. 9-23; Miguel Gómez OLIVER i Manuel GONZÁLEZ MOLINA, «Fernando de los Ríos y la cuestión agraria», *Sistema*, núm. 152-153 (1999), p. 197-224, i Antonio MOLERO PINTADO, «Laicismo y enseñanza durante la Segunda República Española», a Dionisio LLAMAZARES FERNÁNDEZ, *Estado y religión: proceso de secularización y laicidad. Homenaje a don Fernando de los Ríos*, Madrid, Universidad Carlos III, 2001, p. 141-164.

Entre 1931 i 1933, De los Ríos va ser, durant els diferents governs republicans, ministre de Gràcia i de Justícia, d'Afers Estrangers i d'Instrucció Pública i Belles Arts. Havia mantingut la correspondència amb grans intel·lectuals d'Europa i d'Amèrica del Nord, com Elliott Gray Brackett, Jean-Frédéric-Laurent Longuet (nét de Karl Marx), Boris Mirkine-Guetzévitch, Wilbour Cross, Albert Thomas, Vicent Auriol, Augusto Barcia Trelles, Gregorio Marañón Posadillo, Melquíades Álvarez González, Tony Sender, Juan Ramón Jiménez, Harold Laski, Luis Jiménez de Asúa, Bernardín Machado, Julián Besteiro, etcètera. L'estudi de la seva correspondència, al costat d'alguns dels seus articles editats als Estats Units dins *Social Research* i *Foreign Affairs*, serveix per a veure les avaluacions que hom feia de la Guerra Civil. Al mateix temps, nosaltres hem observat que després de la desfeta republicana (abril de 1939) el seu punt de vista va canviar. Va acabar militant políticament al Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) amb convicció, com es va fer públic el 14 d'abril de 1940, i va subratllar el seu interès per «allunyar-se de la política», ja que aquest era el seu desig: «viure al marge de la política dels partits; jo no em considero ja —afirmava De los Ríos el 7 de setembre de 1942 a Nova York— afiliat a cap d'ells»,⁴ i fins i tot es declarava socialhumanista.⁵ L'any 1945, poc abans de la desfeta definitiva d'Alemanya, d'Itàlia del Nord de la República Social Italiana (a Salò, al llac de Garda) i del Japó, va retornar per a recuperar els seus ideals republicans i per

4. Carta de Fernando de los Ríos Urruti a Ginés Ganga, Nova York, 7 de setembre de 1942, publicada a Manuel J. PELÁEZ i Concepción SERRANO, *Epistolario selectivo de Fernando de los Ríos Urruti*, vol. II, p. 123-125, núm. 45.

5. Aquest és el punt de vista (1940) de Fernando de los Ríos, el qual afirma: «Jo continuo pensant i sentint el socialisme com jo he sentit sempre el socialisme, és a dir, amb un sentiment humanista que no s'assembla gens al marxisme, però que jo considero d'una determinada manera com una força que s'ha afegit a l'actual pertorbació de la via europea i a la situació caòtica del socialisme... Jo guardo un *souvenir* venerat del nostre Pablo Iglesias, i el més alt respecte i la més gran afeció pel partit que aquest va fundar. Jo no he pertangut a cap més partit en tota la meua vida, i ara aquest partit s'ha dissolt. No sé quina serà la fisonomia ni quins seran els principis que definiran el partit que ara es forma. El món travessa la crisi més profunda que la cultura occidental ha experimentat des de la seva formació, i, en conseqüència, tota força viva haurà d'examinar el camí que cal seguir. Entre totes aquestes forces hi ha el socialisme, que ha de sotmetre la seva teoria i la seva tàctica a una depuració que no pot ser seriosa si no és precedida d'una anàlisi serena de la situació mundial i, en particular, de la que s'ha creat a Espanya. Jo sóc allò que hom anomena un *simpatizant*, jo sóc un retirat. Tinc seixanta-dos anys i em dedico a la meua càtedra i a l'escriptura, i provo d'influenciar, dins de la més modesta mesura, l'esfera de pensament que és al meu abast, i em bato per desvetllar la fe en els valors eterns, els valors ideals als quals ha d'estar subordinat tot allò que és de natura material; és a dir, allò que jo he cregut i explicat sempre, però ara sense que la disciplina de grup m'obligui a compartir les responsabilitats de conducta que difereixen de les que jo considero adquirides, i sense atenuar ni callar les línies del meu pensament» (carta a Ginés Ganga, 7 de setem-

a les lluites socials. Fernando de los Ríos va resistir aleshores els governs de la República a l'exili.⁶ Va passar lluny el 30 de maig de 1949, bé que divuit mesos abans es trobava en una situació de malaltia seriosa i d'inèrcia intel·lectual total.

El tercer va ser el diputat del PSOE i també president de la comissió que va elaborar la Constitució de 1931⁷ Luis Jiménez de Asúa (1889-1970), professor agregat de dret penal a la Universitat de Madrid, el qual el 1962 va ser nomenat president de la República Espanyola a l'exili. És considerat el millor penalista espanyol de tots els temps i, a més de destacar pels seus treballs de dret penal i criminologia, va ser un intel·lectual admirable.⁸

La nostra intenció és focalitzar-nos en Ossorio Gallardo, que és un personatge complex, jurista polièdric que va cultivar estudis en diverses matèries i que va defensar la República des del 1931 fins a la seva mort a l'exili el 19 de maig de 1946 a l'Argentina, on va fer intervencions ressonants com a intel·lectual. Seria difícil classificar la seva opinió escrita, alguns treballs de la qual contenen frases retòriques i completes, amb una prosa refinada i precisa. Manuel Azaña va presentar el següent perfil d'Àngel Ossorio en ple conflicte civil: «Ossorio és un cas que cal estudiar. Intel·ligent, topa amb la tossuderia. Íntegre, amb bones intencions, amb un punt de malícia per a no caure en la fascinació irracional. Bromista, mordaç, disposat a la passió. Amb fortes nocions conservadores pel que fa a l'estat, l'autoritat, el govern, etc., i cèlebre en popularitat, busca, i a vegades troba, precisament pel contrast del seu conservadorisme oficial i la seva ascendència amb un democratism madrileny, sempre declarat sense geni

---

bre de 1942, *de qua vid. Epistolario selectivo de Fernando de los Ríos*, vol. II, p. 123-124, núm. 45). Respecte al sentit humanista del socialisme seguit per Fernando de los Ríos, vegeu *El sentido humanista del socialismo*, Madrid, 1926. Vegeu Elías DÍAZ, «Fernando de los Ríos: socialismo humanista y socialismo marxista», *Sistema*, núm. 10 (1975), p. 291-302, que estudia de manera molt convincent el problema de la seva paternitat. Si voleu aprofundir més, vegeu Manuel J. PELÁEZ, «Fernando de los Ríos Urruti (1879-1949)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, p. 392-396, núm. 886.

6. Vegeu Teresa RODRÍGUEZ DE LECEA, «Étude préliminaire», a *Obras completas de Fernando de los Ríos Urruti*, Barcelona, 1997, vol. I, p. XXI-XXXIX, dedicades a la Guerra i l'exili.

7. Vegeu Luis JIMÉNEZ DE ASÚA, «Perfil de conjunto de la Constitución de 9 de diciembre de 1931», *Cuadernos Republicanos*, núm. 41 (2000), p. 9-12.

8. Vegeu una presentació jurídica completa de Luis Jiménez de Asúa a Enrique BACIGALUPO, *Luis Jiménez de Asúa: Un exiliado que creó escuela*, Madrid, 1993. Cf., sobre Jiménez de Asúa, Enrique BACIGALUPO, «Luis Jiménez de Asúa (1889-1970)», a *Juristas universales*, Madrid i Barcelona, vol. IV, p. 202-204; Alejandro MARTÍNEZ DHIER i Antonio SÁNCHEZ ARANDA, «Luis Jiménez de Asúa (1889-1970)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. I (A-L), p. 434-437, núm. 428.

i simplicitat [...].»⁹ D'altra banda, Ossorio es definia a si mateix al gener de 1936 com «una bona persona, que no dóna ni s'emporta els actes de diputat, ni dirigeix grups, i no diu mai dolenteries ni paraulotes».¹⁰ Ossorio va escriure diverses línies i consideracions sobre Azaña. Per a Francisco Gallardo Sarmiento, a Buenos Aires el 28 de novembre de 1932 i qui ho reiteraria el 10 de desembre de 1934, Azaña era «el redemptor de la picardia que els successius governs, compostos de brètols, han deixat com a declaracions supremes de la seva immoralitat en la història política del nostre país».¹¹ Ossorio va estar al capdavant de la Comissió Jurídica Consultiva constituïda poc després de la instauració de la República. Aquesta comissió va redactar un avantprojecte de la Constitució espanyola el 1931. Tanmateix, el 29 de juliol de 1931, Ossorio va presentar la seva dimissió al ministre de Justícia Fernando de los Ríos, ja que al Congrés dels Diputats es va constituir una comissió constitucional que no considerava ni oportuna ni necessària la presència d'Ossorio.¹² En una conferència a l'Ateneu de Madrid el 9 de gener de 1933 va sorgir la idea que un estat no podia ser digne de lloances si no s'ocupava de formular i aplicar el respecte a la individualitat. Aquesta exposició, titulada «Crisis de la libertad individualista y democracia», provava de subratllar que l'oposició a la dictadura (1923-1930) de Miguel Primo de Rivera (1870-1930),¹³ marquès d'Estella, va contribuir a la unió de moltes persones de tendències polítiques heterogènies, però, quan la República va ser proclamada (14 d'abril de 1931), durant l'evolució d'aquesta es va poder observar

9. Manuel AZAÑA DÍAZ, *Memorias políticas y de guerra*, Madrid, 1981, vol. 4, p. 86-87. Les avaluacions que Azaña va fer sobre la personalitat d'Ángel Ossorio Gallardo es troben parcialment a Elena MARTÍNEZ BARRIOS, «Opiniones sobre Manuel Azaña de R. H. Mac Gregor y Ángel Ossorio y Gallardo en 1935», *Cuadernos Republicanos*, núm. 39 (1999), p. 65-69. En l'edició de les *Memorias políticas y de guerra*, Grijalbo, Barcelona, 1978, hi ha referències aïllades associades amb Ossorio, vol. I, p. 88, 99, 116, 216, 232, 240, 241, 247, 269, 280, 305, 306, 326, 347, 419-424, 427, 475, 480, 483, 515, 519, 521, 529, 576, 598, 630, 631, 657 i 683, i vol. II, p. 20, 79-85, 119, 120, 142, 152, 166, 178, 217, 223, 230, 239, 243, 244, 249, 251, 258, 280-282, 306, 307, 309, 310, 312, 316, 349, 396 i 425.

10. Carta d'Ángel Ossorio Gallardo a José R. Clemente, a l'Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 743/3, carta del 15 de gener de 1936.

11. Carta de Francisco Gallardo Sarmiento a Ossorio del 10 de desembre de 1934, a Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 745.

12. El text de la carta d'Ossorio Gallardo va ser publicat per Manuel J. PELÁEZ i C. SERRANO, *Epistolario selectivo de Fernando de los Ríos Urruti*, vol. II, p. 83-84, núm. 22, i per Patricia ZAMBRANA, *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (1996), p. 5564-5565, núm. 21.

13. Ángel Ossorio va crear la Sociedad de Estudios Políticos, Sociales y Económicos, d'oposició a la dictadura de Primo de Rivera.

que «la llibertat i la democràcia no són pas deïtats sagrades venerades».¹⁴ Però la llibertat no és anarquia, sinó ordre no abstracte, és a dir, un «ordre disciplinat no imposat per un àrbitre qualsevol, sinó per la llei, traçada i administrada segons l'acord dels ciutadans».¹⁵ Això suposa que la llibertat és acció dirigida pel cos social per mitjà dels seus òrgans de representació política, i no pel dictador que s'apropia del poder, ja que «les eines de la llibertat són la democràcia».¹⁶ I continua afirmant, no gensmenys, que sant Tomàs d'Aquino i els teòlegs espanyols del segle XVI deien que «la democràcia és una institució divina i la monarquia i l'aristocràcia són una institució de dret humà».¹⁷ En aquesta ocasió, Ossorio va declarar la conveniència d'acabar una idea de Harold Laski (1893-1950), que coneixia gràcies a la traducció espanyola de Teodoro González García titulada *El estado moderno: Sus instituciones políticas y económicas*.¹⁸ Tanmateix, el pensament de Laski, inicialment socialista del Partit Laboralista (Labour Party) i més tard comunista, es troba més aviat allunyada de la d'Ossorio. Així i tot, el pensament d'Ossorio és similar al de Laski pel que fa a dues idees sobre les llibertats públiques. La primera idea és «que no hi ha llibertat sense dret, perquè si els homes viuen fora de l'òrbita del dret, han d'obeir normes i lleis divorciades de les seves pròpies necessitats»¹⁹ i «la llibertat es debat entre dos mals: l'excés de govern, com a tutela del poble, i l'excés de llibertat, com l'anarquia dels individus».²⁰ Objecte de l'admiració d'Ossorio era també l'ideòleg belga Henri de Man (1885-1953), autor d'obres com *Au-delà du marxisme*²¹ i *Socialisme cons-*

14. Ángel OSSORIO GALLARDO, *Crisis de la libertad individualista*, p. 3. La versió original es troba a l'Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 745.

15. Ángel OSSORIO GALLARDO, *Crisis de la libertad individualista*, p. 16.

16. Ángel OSSORIO GALLARDO, *Crisis de la libertad individualista*, p. 23. Hi afegeix també que «un demòcrata no caurà en el pensament soviètic i feixista de creure que l'home és per a l'estat. Ben al contrari, sempre pensarà que l'estat és creació dels homes i, doncs, per als homes, per a la seva vida en comú, per a les seves garanties recíproques, per a facilitar el seu desenvolupament, per a posar a cobert els seus drets i els seus interessos» (p. 23).

17. Ángel OSSORIO GALLARDO, *Crisis de la libertad individualista*, p. 23.

18. Madrid, 1932. El llibre [títol original] era *A Grammar of Politics*, Londres, 1925. Des de l'any 2002 hi ha una edició en castellà que segueix la traducció del professor agregat de dret polític Teodoro González, però més fidel al treball original: *La gramática de la política: El estado moderno*, Granada, 2002, amb un estudi preliminar de José Luis Monereo Pérez, «La filosofía política de Harold Laski», a les p. xv-c.

19. HAROLD LASKI, *La gramática de la política*, p. 137.

20. HAROLD LASKI, *La gramática de la política*, p. 137, nota 1.

21. Brussel·les, 1927, 434 p. També Henri de Man va publicar, sobre la Guerra Mundial, *Au delà du nationalisme*, Gènova, 1946, 306 p.

tractif,²² on proposava —segons Ossorio— un model d'economia mixta amb la nacionalització d'alguns sectors productius (carbó, electricitat i metal·lúrgia). Un tercer treball que el va fer cèlebre és *L'idée socialiste, suivi du Plan de travail*.²³ Pel que fa a la ideologia socialcristiana d'Ossorio, és evident la influència de Luigi Sturzo (1871-1959), a qui va dedicar un llibre²⁴ i amb qui, el 1936, va tenir un intercanvi de correu significatiu sobre la conveniència o no de la República per als catòlics, i no els franquistes, durant la Guerra Civil. Hi ha dues relacions entre el pensament d'Ossorio i el de Carles Cardó Sanjuan (1884-1958),²⁵ prevere catòlic adepte al cardenal arquebisbe de Tarragona Francesc Vidal Barraquer (1868-1943, mort a l'exili sense retornar a Espanya a causa de pretensions franquistes davant la Santa Seu), el qual, a París el 1947, va publicar el llibre *Histoire spirituelle des Espagnes: Étude historio-psychologique du peuple espagnol*. L'amistat i la relació intel·lectual entre Ossorio i José María Semprún Gurrea (1893-1966),²⁶ intel·lectual democratacristià que va prestar suport a la República i que va ser gerent dels afers d'Espanya a La Haia, són també conegudes. El 1933 va aparèixer un treball molt important d'Ossorio, *El sedimento de la lucha*, de regust autobiogràfic, on l'autor presentava una sèrie de problemes i censurava agraument els buits de l'Administració de justícia durant la monarquia, al mateix temps que «amb una clarividència imbatible exposava els problemes palpitants: feixisme, comunisme, socialisme, democràcia, llibertat. I, naturalment, emergeix o, per dir-ho millor, es ratifica, corregit, el defensor apassionat de la llibertat, el liberal viu que vol, nogensmenys, sotmetre a revisió el concepte de propietat i donar-li un valor de funció social. Defensa també l'individualisme, però harmonitzat amb la democràcia cristiana o el socialisme cristià.»²⁷

Defensor convençut de la Segona República, Ossorio, tanmateix, es va oposar entre 1931 i 1933 a la política anticlerical dels ministres del règim²⁸ i va afirmar

22. París, Alcan, 1933, 249 p.

23. Traduït de l'alemany per H. Corbin i A. Kojevnikov, París, 1935, 593 p.

24. Ángel OSSORIO GALLARDO, *Un libro del abate Sturzo*, Madrid, 1928.

25. Vegeu Josep Maria TARRAGONA, «Carles Cardó Sanjuan (1884-1958)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. I, p. 195, núm. 196.

26. Cf. Benjamín RIBAYA, «José María Semprún Gurrea (1893-1966)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. II, tom 1, p. 527, núm. 1043.

27. Ángel OSSORIO GALLARDO, *El sedimento de la lucha*, Madrid, Aguilar, 1933.

28. Vegeu les felicitacions que sobre aquest parer li van expressar alguns rectors de paròquia, com Ramon Noguera de Grustan (Osca), planyent-se de l'actitud del ministre de Justícia Álvaro de Albornoz Liminiana (1879-1951). Albornoz era advocat, militant del Partit Republicà Radical Socialista i membre de la francmaçoneria. Havia promès protecció al clergat rural, per la qual cosa va assenyalar que no el deixaria en l'estretor i l'abandó econòmic (cosa que no va fer més tard en la pràctica) i que no es tractava pas d'una qüestió d'almoïna o de caritat, sinó de justícia (Archivo

que «la República ha seguit una política religiosa errònia, injusta, inútil i perillosa». Fins i tot, al mateix temps feia consideracions sobre l'estat de la laïcitat i la llibertat de consciència dels catòlics.²⁹ Va defensar també la Generalitat de Catalunya respecte a la Llei de reforma agrària adoptada pel Parlament de Catalunya, apel·lada davant la cort constitucional (Tribunal de Garantías Constitucionales) de la Segona República i que va obligar a adoptar una nova llei sense fer-hi gairebé cap modificació. Aquesta qüestió va provocar enrenou polític. Ossorio va treballar per a la Generalitat perquè pensava que «aquella llei de reforma agrària no solament era dins la seva jurisdicció, sinó que tenia un gènere fortament conservador, ja que no estava orientada a la col·lectivització de la propietat, sinó a la multiplicació dels propietaris, com Lleó XIII i tots els sociòlegs del catolicisme havien recomanat».³⁰

El 18 de maig de 1932, a l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, Ossorio va fer un discurs titulat *Los medios excepcionales de defensa del estado*, sobre la tensió social de 1932 i la concessió de mesures excepcionals del Govern. El resultat va ser la Llei de defensa pública de la República, un text que ha rebut his-

---

Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 734/3, cartes del 29 de gener de 1933 i del 24 de gener de 1933). El degà de la catedral de Toledo, J. Polo Benito, féu aleshores referència als drets adquirits per molts capellans. Respecte a això, Àngel Ossorio Gallardo dubtava de «la conveniència de defensar amb justícia els drets adquirits», ja que «la Constitució (de 1931) ordena que en un període màxim de dos anys s'ha d'extingir la proposta del clergat. Una solució en virtut de la qual el clergat continua no tocant res ja és difícil. Però si, en lloc d'apel·lar a les consideracions d'humanitat i d'equitat, nosaltres ens comprometem que, per la via jurídica, es reconegui l'existència de drets adquirits, haurem plantejat un debat contra la Constitució, i haurem escollit el terreny en el qual nosaltres sabem no solament que podem ser vençuts (això ens pot passar amb tot), sinó també on no tindrem cap facilitat de moviment» (carta d'Àngel Ossorio a José Polo Benito de 26 de gener de 1933, Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 734/3).

29. «Però això no té res a veure amb la consciència del catòlic, el qual no ha estat pas enganyat amb les seves creences, ni obstaculitzat en la pràctica el seu culte, ni privat de les seves revistes i els seus diaris des que són mantinguts dins d'un objectiu religiós, ni serà obstaculitzat de donar als seus nens un ensenyament catòlic pels eclesiàstics, encara que estigui prohibit ensenyar als ordes monàstics. La presència creixent dins les esglésies dona un bon testimoniatge de la meua afirmació. Un estat laic no ens espanta, fins i tot si alguns el prefereixen creient en alguna cosa, perquè nosaltres hem acabat enamoriscant-nos d'una entitat amb fins morals que viu aïllada de les fonts vives de l'esperit humà. Fins i tot respectant, com ha de ser, el valor del Concordat, de les lleis i les gasetes [en al·lusió al diari oficial d'Espanya, la *Gaceta de Madrid*], la força social dels catòlics no es troba ni en aquest textos ni en d'altres, sinó en la depuració de la consciència individual. Si cada catòlic compleix tots els manaments de la Llei de Déu, quin coratge no representarà això enfront de tots els governs laics del món!» (Àngel OSSORIO GALLARDO, *Crisis de la libertad individualista*, p. 42-43).

30. Carta del 29 de juny de 1934, escrita per Ossorio a Agustí Calvet, director de *La Vanguardia*, Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 737.

tòricament consideracions diverses, ja que atacava la llibertat d'expressió i de premsa i els drets de les organitzacions obreres, tot i que també combatia la criminalitat, perquè, com Antonio Maura (1853-1925) havia dit ja al Congrés dels Diputats, «la disciplina no es pot guardar ni s'ha de seguir confonent amb l'exercici de l'autoritat, el nervi de la qual consisteix sempre a tenir el prestigi que dóna la raó, amb els actes de la voluntat pura, allunyada de la raó». La Llei de defensa pública de la República, de 21 d'octubre de 1931,³¹ no era pas un acte dictatorial, sinó una llei. Tres vegades almenys Ossorio va escriure una carta a Manuel Azaña, en aquell moment president del Consell de Ministres, sobre la Llei de defensa pública de la República. La primera vegada, al desembre de 1931, «suplicant la finalització de les mesures excepcionals que limitaven la llibertat individual» i la restitució d'un «règim normal protegit per codis i jutges».³² La segona i la tercera vegades, al gener de 1932 i el 19 d'agost de 1932, respectivament, Ossorio proposava les bases d'un futur text legislatiu. Mirava d'aturar els llibels de premsa amb «l'austeritat d'una disciplina jurídica rigorosa».

Pel que fa a l'Estatut de Catalunya de 1932, Ossorio Gallardo expressava el 1935 una avaluació molt suggeridora, que assenyalava com dins la seva aprovació per les Corts havien prevalgut «[e]l concepte biològic d'Espanya. L'Estatut va ser acordat, no perquè Catalunya l'havia demanat i perquè l'Estat l'hi havia atorgat magnànimament, sinó perquè hom considerava que, per raons geogràfiques, històriques, de llengua, tradicionals i sentimentals, Espanya no seria integralment ni veritablement Espanya. Però ella no reconeixia com a essència nacional l'autonomia de les regions que la posseïen abans, i d'aquelles que d'ara endavant volen gaudir-ne. Per tant, biologia, i no governamentalisme.»³³ Cal notar que Ossorio no parlava pas de nacionalitats, ni de nacions, ni d'identitat nacional, sinó d'essència nacional. La diferència entre identitat nacional i essència nacional és una qüestió difícil d'escatir, almenys si els qui la van formular o la formulen no l'expressen omplint-la del seu propi contingut.

D'altra banda, l'any 1934 Ossorio exposava el seu desacord amb les tesis d'Alicio Garcitoral contingudes en dotze punts del programa de reaparició nacional que li semblaven, com el llibre *La experiencia del poder*,³⁴ una manifesta-

31. *Gaceta de Madrid*, 22 d'octubre de 1931.

32. Carta d'Ossorio a Manuel Azaña de 16 de desembre de 1931, publicada a Patricia ZAMBRANA, *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (1996), p. 5566-5567, núm. 25.

33. Ángel OSSORIO GALLARDO, «La nit transparent», *La Vanguardia*, 4 d'agost de 1935.

34. Cal precisar que Alicio Garcitoral era l'autor d'un llibre precisament sobre aquest ministre de la República i cap del Partit Republicà Radical Socialista: *La ruta de Marcelino Domingo: Ensayos*, Madrid, 1930.

ció «de la tendència a l'autoritarisme feixista», per la qual cosa Ossorio defensava que «tota desviació dels camins del dret per a entrar en camins arbitraris es revolta contra qui els recorre. Sense que la juridicitat sigui sinònim de ximpleria, com pensen alguns. El meu pensament ha estat sempre aconseguir un ordre jurídic eficient, pràctic i enèrgic.»³⁵ A propòsit d'això, Ossorio va encoratjar Garcitoral a no dividir els espanyols i a enfortir les institucions polítiques, qüestió gens clara dins el seu programa de reaparició nacional.³⁶ Al maig de 1934, Ossorio es va mostrar contrariat a causa de la poca acceptació entre els espanyols del progrés social de la democràcia cristiana, fet que la diferenciava dels drets tradicionals espanyols, que, segons el seu parer, no tenien ni sentit ni contingut.³⁷

Als mesos d'abril i maig de 1934, Ossorio estava completament lligat als treballs de la Unió Universal per la Pau³⁸ i, de fet, durant tot l'any 1936 va estar ocupat amb activitats pròpies d'aquesta institució. En plena Guerra, el 3 de setembre de 1936, va fer una petició al ministre d'Afers Estrangers espanyol Augusto Barcia Trelles (1881-1961)³⁹ d'autorització de la presència a Brussel·les, entre altres persones, de Carlos Montilla Escudero i del doctor Gregorio Marañón Posadillo (1887-1960).⁴⁰ El dia després d'haver escrit la missiva, una crisi de govern va posar al capdavant del poder executiu Francisco Largo Caballero (1869-

35. Carta d'Ossorio a Alicia Garcitoral de 28 d'agost de 1934, Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 745.

36. Alicia GARCITORAL, *Manifiesto mensaje: Programa mínimo de resurgimiento nacional. Doce puntos*, Madrid, 1934, 16 p. Entre les proposicions apareix, des d'un punt de vista cultural, la curiositat de defensar, dins de la setena base, una «escola primària nacional, estatal, laica, gratuïta, que acobli a l'Estat els ensenyaments particulars i concedeixi una instrucció religiosa a qui la sol·liciti» (p. 14). Vegeu, sobre les relacions entre l'Església i l'Estat: «8. A) Separació de principi de l'Església i l'Estat. B) Organització funcional del baix clergat. C) Control per l'Estat de totes les manifestacions i organitzacions catòliques. D) Si la nació ho sol·licita, pot arribar a la constitució d'una església nacional —amb o sense el concordat papal—, gràcies al control de l'Estat i aprovant la jerarquia que serà portada a terme en part per una selecció, en part per les vies democràtiques que caracteritzen allò propi de l'Església catòlica. E) La llibertat absoluta de consciència, però sota reserva de tolerància pel que fa a l'exteriorització del culte solament amb les manifestacions catòliques regulades per les autoritats de l'Estat» (p. 14). Ossorio va dir: «Aquestes idees estan exposades a confusions i intrusions recíproques d'allò espiritual dins allò temporal.»

37. Carta d'Ossorio a Julián Ayesta de 9 de maig de 1934, Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 737.

38. Qüestió estudiada sobretot per Elena Martínez Barrios en diversos articles a *Cuadernos Republicanos*.

39. Manuel J. PELÁEZ, «Augusto Barcia Trelles (1881-1961)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. 1, p. 133-134, núm. 112.

40. Carta del 3 de setembre de 1936 publicada per Patricia ZAMBRANA a *Cuadernos Informativos de Derecho Histórico Público, Procesal y de la Navegación*, núm. 19-20 (1996), p. 5599, núm. 77.

1946), i Julio Álvarez del Vayo Olloqui (1891-1975),⁴¹ membre notable de la Unió Universal per la Pau, institució on havia col·laborat estretament amb Ossorio, va esdevenir ministre d'Afers Estrangers.

Ossorio Gallardo va tenir molt a veure amb la Unió Internacional per a l'Estudi Científic dels Problemes de Població,⁴² on va participar, amb la seva secció espanyola, amb Severino Aznar Embid (1870-1959), professor agregat de sociologia de doctorat a la Universitat de Madrid i d'ideologia socialcristiana. Es va dedicar intel·lectualment a aquesta qüestió entre 1928 i 1936.

La publicació de la Llei municipal espanyola dins la *Gaceta de Madrid* el 3 de novembre de 1935 va suscitar a Catalunya un problema de naturalesa jurídica notable, pel fet que la norma havia d'estar en vigor però Catalunya ja tenia un Projecte de llei municipal. Ossorio es va proposar per a participar en aquest debat al nivell de l'opinió pública. El fet és que ell va retardar massa la seva resposta —no sabem pas si intencionadament. Ignorem, doncs, quina era la seva opinió sobre aquesta qüestió i si a Catalunya estava previst de posar en vigor la Llei municipal catalana en lloc de la nacional, ja que l'Estatut de Catalunya de 15 de setembre de 1932 conté dins les seves disposicions transitòries que «malgrat que la Generalitat no legisla pas sobre matèries de la seva competència, les lleis actuals de l'Estat continuaran en vigor». El problema és que un decret del 26 de gener de 1933 havia reconegut la cessió dels serveis del règim orgànic municipal a la Generalitat de Catalunya.

Àngel Ossorio va participar també en una lloable iniciativa cultural i d'assistència: la creació de biblioteques i clubs de joventut per a fomentar la formació i la instrucció de molts nens a la sortida de l'escola i, sobretot, de nens no escolaritzats. Aquestes entitats organitzaven jocs, exercicis gimnàstics, sessions de cinema, contes i biblioteques per a nens. Volien —segons Ossorio— «salvar els nens dels perills morals i materials del carrer públic i contribuir a la seva higiene i al seu creixement, i paral·lelament a la seva formació espiritual».⁴³ Aquesta iniciativa va ser desenvolupada per Ossorio a partir de l'octubre de 1935. Aleshores es va crear l'Associació Auxiliar de l'Infant per a resoldre els problemes dels nens desheretats, dins del tram d'edat de vuit a onze anys.

41. Manuel J. PELÁEZ, «Julio Álvarez del Vayo Olloqui (1891-1975)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. 1, p. 89-90, núm. 82.

42. Elena MARTÍNEZ BARRIOS, «Una institución de final de la dictadura y de la época de la República: la Unión Internacional para el Estudio Científico de los problemas de población y las relaciones entre Ángel Ossorio y Gallardo y Severino Aznar (1928-1936)», *Cuadernos Republicanos*, núm. 39 (1999), p. 45-65.

43. Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 743/3, carta a l'alcalde de Madrid de 28 de desembre de 1935.

Ossorio també va participar, en aquell moment sense èxit, en la iniciativa política per a la inclusió del servei de la llar dins les lleis de jubilació dels obrers i dels accidents de treball, exceptuades injustament a la Catalunya d'aquell moment, i va donar suport a la iniciativa de la institució anomenada Encouragement au Civisme, Culture et Citoyenneté. Ossorio, tanmateix, va considerar que la no-inclusió del servei de la llar dins la Llei d'accidents de treball «era incomprendible a la vista del modest salari obrer, una durada de treball limitada, la inexistència de pausa hebdomadària i un risc més gran de tenir accidents respecte als obrers, protegits per la llei». Nogensmenys, Ossorio remarcava també el 1933 que hom no podia pas oblidar que «el servei de la llar existeix també per a cases de persones humils que tenen un nivell de vida no molt allunyat del nivell de vida de les seves minyones i que miren la vida amb angoixa. L'aplicació de la Llei d'accidents de treball als serveis de totes les cases pot ser una mesura problemàtica i pot tenir com a resultat algunes protestes.»⁴⁴

Ossorio Gallardo va sortir també de la primera Escola d'Estudis Socials per a la Dona creada a Espanya, a Barcelona, que tenia la seu al número 669 de la Gran Via de les Corts Catalanes i que pretenia oferir a la dona catalana «una cultura femenina general orientada envers els deures cívics i socials, i un complement d'ensenyament des del punt de vista econòmic i social que els facin comprendre i els permetin ocupar el rol que els correspon en el si de la família i de la societat».⁴⁵

Occasionalment, Ossorio va participar en els treballs de la Lliga Econòmica per a Discapacitats, presidida per Wenceslao Martín Martín. La finalitat de la institució era establir «les condicions econòmiques que permetrien la protecció dels discapacitats». Ossorio va col·laborar amb l'Escola d'Estudis Socials per a la Dona i el Comitè Femení de Millors Socials, amb la Federació d'Associacions Espanyoles d'Estudis Internacionals, presidida per Rafael de Altamira Crevea (1866-1951),⁴⁶ professor agregat d'Història de les institucions polítiques i civils d'Amèrica a la Universitat de Madrid i a qui la Societat de Nacions ha-

44. Carta al president d'encoratjament al civisme, la cultura i la ciutadania, de 28 d'abril de 1933, Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 734/3.

45. *Programa de la Escuela de Estudios Sociales para la Mujer*, Barcelona, 1932, p. 2. Durant el seu primer any d'estudi, va fer cursos de sociologia, economia política, psicologia, legislació del treball, elements de dret civil i administratiu, higiene de la dona, higiene general, social i d'atenció als malalts, redacció i eloqüència, tècnica administrativa, llengua francesa i llengua catalana.

46. Caldria, evidentment, tenir en compte Manuel J. PELÁEZ i Miguel PINO ABAD, «Rafael Altamira Crevea (1866-1951)», a Manuel J. PELÁEZ, *Diccionario crítico de juristas españoles*, vol. 1, p. 85-86, núm. 47.

via nomenat anteriorment un dels experts jurídics que havia d'elaborar el Projecte del Tribunal Permanent de Justícia Internacional.

Durant la Guerra Civil, tres ambaixades, París, Brussel·les i Buenos Aires van ser confiades a Ossorio. El seu coneixement de Bèlgica derivava de moltes lectures. El 1935 havia publicat un article titulat «La crisis belga»,⁴⁷ on pensava que hauria pogut formar un govern de coalició amb els liberals, els catòlics i els socialistes, una mica estrany per a Espanya, però pensava que era possible tot i que no el desitjava pas. Ossorio es malhiava dels governs nacionals de concentració, perquè —segons ell— els desacords de voluntats servien només per a «defensar-se contra un perill comú, com la invasió d'un territori per una armada enemiga, o atènyer un objectiu concret o circumstancial. Els despatxos nacionals serveixen només per a provocar l'aturada de la funció de govern i per a desfigurar les doctrines dels grups creats a còpia de concessions recíproques.»⁴⁸

Un moment significatiu de la defensa de la República des d'un punt de vista catòlic es troba en el correu entre Luigi Sturzo i Àngel Ossorio durant la segona meitat de 1936, a propòsit dels més de 6.843 capellans, religiosos, bisbes i religioses assassinats en els territoris controlats per la República durant els tres anys de durada d'aquesta. Tanmateix, Ossorio, en la carta escrita a Sturzo, sembla que veia les coses d'una altra manera: «una gran quantitat de capellans apunten amb les seves armes els facciosos. Els bisbes dirigeixen les juntes insurgents i alguns, com el de Barcelona, m'han assegurat que tenien armes destinades als insurrectes.» Ossorio afirmava també que «el diari *ABC* deia, durant la campanya electoral, en un article de fons, que el triomf dels seus amics suposaria la repressió de mil cinc-cents espanyols, i aleshores Espanya seria feliç. Les dretes i els capellans van començar a posar en pràctica el consell amb els casos tan horribles com els afusellaments en massa a Badajoz i en molts pobles andalusos. Si els capellans maten els obrers, per què ens sorprèn que els obrers assassinin capellans?»⁴⁹

Les publicacions d'Ossorio durant la guerra de defensa de la República i la Generalitat de Catalunya són molt nombroses, però curtes, perquè són conferències i discursos radiofònics, com ara «A un militar del otro lado», text pu-

47. Vegeu l'original a Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 737.

48. *La crisis belga*, text original dactilografiat, a Archivo Histórico Nacional de Salamanca, *Guerra Civil, Sección Política y Social*, Madrid, dossier 737.

49. Carta del 25 de setembre de 1936 enviada per Ossorio Gallardo a Luigi Sturzo, parcialment comentada per Francesc VILANOVA VILA-ABADAL, «Luigi Sturzo i la guerra civil espanyola, a través de la seva correspondència», a Joan BUSQUETS i Maria MARTINELL (ed.), *Fe i teologia en la història: Estudis en honor del prof. Dr. Evangelista Vilanova*, Barcelona, 1997, p. 489-490.

blicat a Barcelona el 1938 en una entrega de vuit pàgines. Per iniciativa del Ministeri de la Guerra i del Partit Comunista d'Espanya, el 25 d'agost i el 6 de setembre de 1936, respectivament, Ossorio va participar en un programa de ràdio per a donar suport a les activitats de l'anomenat *Socors Roig Internacional*. A l'Argentina, el Teatro Rivera Indarte de Córdoba va provar de compensar l'ofensiva de l'ambaixada politicocultural franquista⁵⁰ al Brasil, l'Uruguai, el Perú, Xile i l'Argentina de l'octubre de 1937 al juny de 1938, i integrada per intel·lectuals favorables a Franco, com José Ibáñez Martín (1898-1969), Ferran Valls Taberner (1888-1942), Eugenio Montes Domínguez (1897-1982), el jesuïta Francisco Peiró (1883-1969) i Gonzalo Valentí Nieto; aquest darrer, segons el comte de Guadalhorce, va ser el més eficient. Al desembre de 1938 Ossorio es trobava a Santiago de Xile amb Indalecio Prieto per a retre homenatge a l'Espanya republicana, de la qual cosa es va fer ressò la premsa de Barcelona i de Madrid.⁵¹ El govern de la República Argentina va reconèixer a finals de febrer de 1939 l'Espanya de Franco. Aleshores, Ossorio va abandonar el seient diplomàtic i polítics remarcables que es trobaven a Buenos Aires, com Josep Casamajó, Rafael Benjumea Burín i Miguel de Lojendio, van entrar a l'ambaixada i van canviar la bandera tricolor per la bandera bicolor vermella i groga de la «Nova Espanya».

Ossorio es va quedar a Buenos Aires a causa de la seva feina i mitjançant les seves publicacions va defensar l'Espanya de l'exili. La seva autobiografia va ser publicada una mica més tard.⁵² Un any després va ser publicada la seva visió particular de la funció, participació i missió dels catòlics en la Guerra Civil,⁵³ text que va editar l'autoanomenada *Fundación Hispano-argentina de la Cultura*. Tot seguit va arribar un llibre en el qual donava la seva visió del món, immers en la guerra més gran de la història.⁵⁴ A més, la Federació Socialista de Buenos Aires va publicar una conferència que Ossorio va fer a la capital de l'Argentina el 1938 sobre la invasió estrangera d'Espanya i en la qual feia refe-

50. Elena MARTÍNEZ BARRIOS, *Epistolario de la embajada nacionalista latinoamericana: 1937-1938 (análisis histórico-político e institucional)*, Saragossa, 1998, 197 p. Es tracta d'un llibre extremament interessant que ens posa al corrent del atac produït per la facció franquista contra l'Espanya republicana, en els quals els participants en aquesta ambaixada cultural no van economitzar els seus mots per denigrar la República.

51. Elena Martínez Barrios cita diversos diaris: *Mundo Obrero* de 24 de desembre de 1938, *La Libertad* de 24 de desembre de 1938, *Política* de 24 de desembre de 1938 i *ABC* de 24 de desembre de 1938.

52. Ángel OSSORIO GALLARDO, *La España de mi vida: Autobiografía*, Buenos Aires, 1941.

53. Ángel OSSORIO GALLARDO, *La guerra de España y los católicos*, Buenos Aires, 1942.

54. Ángel OSSORIO GALLARDO, *El mundo que yo deseo: bases político-económico-jurídicas de una sociedad futura*, Buenos Aires, 1943.

rència a la presència dels alemanys, els italians i els marroquins en la Guerra Civil espanyola.

La desfeta del País de l'Axe el 1945 va ser seguida d'un moment d'esperança que es va transformar en eufòria col·lectiva entre molts republicans exiliats. L'agost de 1945, José Giral Pereira va ser nomenat president del Govern republicà a l'exili, integrat per republicans d'esquerres, republicans de dretes, catalanistes, anarquistes i nacionalistes bascos, i del qual el ministre sense cartera era Ángel Ossorio. Després de la remodelació del poder executiu l'abril de 1946, Fernando de los Ríos va deixar el Govern i hi van entrar altres socialistes, com Santiago Carrillo com a representant del Partit Comunista. Ossorio va restar dins del Govern fins al seu decés, si bé la seva participació en el poder executiu va ser a títol nominal, sobre el paper i per mitjà de cartes escrites des de Buenos Aires. La seva figura intel·lectual independent d'ideologia socialcristiana va deixar un buit en el Govern de l'exili, ocupat per José María Semprún Gurrea a partir del segon govern, presidit per Álvaro de Albornoz Liminiana des del febrer de 1949. Semprún va ser el ministre sense cartera durant els governs successius de Félix Gordon Ordás i Emilio Herrera Linares, fins al seu decés a Roma el 1966. Ossorio va ser un jurista d'una gran sensibilitat i va ser fidel als ideals republicans, catòlics i de defensa dels drets humans i de reforçament de les llibertats de la República i de la Generalitat de Catalunya, oblidades en aquell moment per l'Espanya franquista.